

AYDIN, ERHAN (2018). UYGUR YAZITLARI, İSTANBUL: BİLGE KÜLTÜR SANAT YAYINLARI, ISBN: 978-605-9521-78-9, 237 SAYFA

*İbrahim KEKEVİ**

Özet

Yayın tanıtımını ve değerlendirmesini yaptığımız çalışmada Uygur yazıtları kapsamında runik harfli metinlerin çeviri yazısı ve Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmıştır. Ayrıca yazıt metinleri çalışmanın sonunda verilmiştir. Çalışmanın girişinde Uygurlar hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Uygur adı başlığı altında Uygur adı üzerine tarihî metinlerde ve bilimsel çalışmalarda geçen veriler derlenerek verilmiştir. Bu başlığın sonunda yazar, kendi görüşünü de belirtmiştir. Tokuz Oguz On Uygur meselesi için ayrıca bir başlık eklenmiş, bu konudaki veriler ve görüşler de dikkate alınarak tartışılmıştır. Çalışmanın devamında Uygur Kağanlığıyla ilgili ayrıca bilgi verilmiştir.

Çalışmanın inceleme bölümüne Türk Runik Yazıtları başlığıyla başlanmıştır. Daha sonra sırasıyla; Tes, Tariat (Terh), Şine Usu, I. Karabalgasun, Hoyto Tamir (Tayhar-Çuluu), Sevrey, Xi'an (Karı Çor), Suci, II. Karabalgasun, Arhanan, Gurvaljin-uul Gürbelcin yazıtlarının metinleri, çeviri yazıları ve Türkiye Türkçesine aktarımları verilmiştir.

Dizin ve Notlar bölümünde dizindeki her bir sözcükle ilgili görüşler, tartışmalar yazarın da görüşü dahil olmak üzere verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Uygurlar, Uygur Yazıtları

AYDIN, ERHAN (2018). UIGHUR INSCRIPTIONS, ISTANBUL: BILGE KULTUR SANAT PUBLICATIONS, ISBN: 978-605-9521-78-9, 237 PAGES

Abstract

In this study, the translation of the texts with runic letters in the scope of Uighur inscriptions and the transfer to Turkish language was made. In addition, the text of the manuscript is given at the end of the study. Brief information about Uighurs is given at the entrance of the study. Uighur name under the title of the historical texts and scientific studies on the name Uighur was given by compiling the data. At the end of this title, the author stated his or her opinion. Tokuz Oguz on Uighur issue has also added and has been discussed for a title taking into account the data and opinions on this issue. Further information about Uyghur Khan was given in the continuation of the study.

The study was started with the title of Turkish runic inscriptions. After, respectively; Tes, Tariat (Terh), Şine Usu, I. Karabalgasun, Hoyto Tamir (Tayhar-Çuluu), Sevrey, Xi'an (wife Çor), Suci, II. The texts of Karabalgasun, Arhanan, Gurvaljin-Uul Gürbelcin inscriptions, translation texts and translation to Turkish are given.

In the index and notes section, opinions on each word in the index are given, including the opinion of the author.

Key Words: Uighur, Uighur Inscriptions

* Arş. Gör., İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, el-mek: ibrahim.kekevi@inonu.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0554-1052>

Uygurlar, Türk tarihi içerisinde her ne kadar Eski Türkler başlığı altında anlatılsa da tek başına bir devri temsil etmektedir. Uygurlar döneminde kültür ve uygarlık tarihi bakımından yaşanan gelişmeler, bunu ortaya koymaktadır.

Çin kaynaklarında, Uygurların soyunun Xiong–nu’dan geldiği, Tie–le konfederasyonu içerisinde oldukları, göçebe hayat sürdürdükleri, Kök Türkler yönetimi ellerine geçirdiğinde hep Uygurlardan yararlandığı ve bu sayede Kök Türklerin kuzeyde büyük devlet kurabildikleri kaydedilmiştir (Çandarlıoğlu 2004: 48). Jiu Tang–shu’nun kaydına göre, Uygurlar Wu–gun yani Orhon Irmağı’nın kuzeyinde idiler, doğularında bir ova, batılarında Ötüken, 700 li kuzeylerinde ise Selenge Irmağı vardı (Ögel 1948: 18).

Uygurların adı 627 yılında vergilerin artırılması üzerine Kök Türklere isyan eden boylar arasında da geçmektedir. O zaman reisleri Pu–sa idi. Uygurlar Xue yan–tu’larla birlikte Kök Türklerin kuzey bölümlerini işgal ettiler. Kök Türk kağanı Xie–li, oğlu Yu–gu şad komutasındaki yüz bin kişilik orduyu üzerlerine gönderdi. Ama başarı elde edilemedi. Uygurların, bu durumdan büyük bir saygınlık kazandığı söylenebilir. 627–649 yılları arasında Xie–li Kağan hapsedilince kuzeyde Uygurların lideri Pu–sa ve Xue yan–tu’lardan başka kuvvetli kimse kalmamıştı. Pu–sa’nın ölümünden sonra Tu–mi–du adlı Uygur beyi diğer birliklerin yardımıyla Xue yan–tu’ları bozguna uğrattı. Onların topraklarını ele geçirdi. Ardından Çin’e elçiler göndererek elde ettikleri saygınlığı pekiştirmek istediler (Chavannes 2007: 133).

Uygurların hüküm sürdüğü dönemde; yerleşik hayata geçilmesi, tarım toplumu olunmaya başlanması, Maniheizm ve Budizm gibi dünya tarihinde önemi büyük olan iki dinin tecrübe edilmesi bir devri temsil ettiklerini söylemek için evrensel anlamda yeterli ölçütlerdir. Çünkü kültürel anlamda bu tecrübeyi yaşayan Uygurların önderliğinde bütün Türk milletidir.

Erhan Aydın, bu çalışmasında; Tes, Tariat, Şine Usu ve I. Karabalgasun yazıtlarını Uygur Kağanlığı yazıtları kapsamında değerlendirirken, bu yazıtların dışındakilerini Uygur dönemi içerisinde değerlendirilmesini Uygurlara ait olduğu düşünülen damgaları taşımaları olduğunu belirtir. Bu çıkarımdan hareketle Uygur yazıtları başlığı altında; Tes, Tariat, Şine Usu, I. Karabalgasun, Hoyto–Tamır, Sevrey, Karı Çor Tegin (Xi’an), Suci, II. Karabalgasun, Arhanan, Gurvaljin–uul yazıtlarını değerlendirir. Bu yazıtları da kendi içerisinde Tes, Tariat, Şine Usu, I. Karabalgasun, Hoyto–Tamır, Sevrey ve Xi’an yazıtlarını kesin; Suci, II. Karabalgasun, Arhanan ve Gurvaljin–uul yazıtlarını ise şüpheli olarak değerlendirmektedir (s. 31)

Uygur yazıtları, eski Türk yazıtları içerisinde Orhon yazıtlarından sonra araştırmacı ve ilgililerin en çok dikkatini çekmiş yazıt grubudur. Bu yazıt grubu, içerisinde Uygur Kağanlığı tarafından diktirilmiş yazıtları da barındırmaktadır. Bu yazıtlar özellikle o dönemin siyasi tarihiyle ilgili bilgiler içermesi nedeniyle önemlidir. Bunun yanı sıra Uygur dönemine ait diğer yazıtlar hem dönemin dil verisi hem de tarihî bakımdan önem arz etmektedir. Eski Türk yazıtları içerisindeki konumu ele alındığında Uygur yazıtları, Maniheizm ve Budist eski Uygur Türkçesi dönemine geçişi daha tutarlı bir şekilde ele almamıza olanak sağlayan metinlerdir.

Prof. Dr. Erhan Aydın’ın bu çalışması, daha önce yayımlanan Uygur Kağanlığı Yazıtları adlı kitabının kapsamı genişletilmiş biçimindedir. Bu çalışması, Uygur yazıtları başlığı altında dönemin tüm yazıtlarını içermektedir. Çalışmada söz konusu yazıt metinlerinin daha iyi anlaşılması adına klasik bir giriş yapmaktan kaçınılmıştır. Uygurlar ve Uygur adı hakkında bilgi verilmesinin yanı sıra metinlerin bağlamının anlaşılabilmesi için “*Tokuz Oguz On Uygur*” meselesi ayrıca ele alınmıştır.

Erhan Aydın, *Tokuz Oguz* adındaki *Oguz*’un etimolojisi ve hangi anlamı taşıdığı uzun süren tartışmaların yapıldığını belirtmekle birlikte konunun *Oguz* sözcüğündeki +z ekinin eskicil bir çokluk eki olduğunu ileri sürenlerle birlikte, esas büyük tartışmaların *Oguz* ve *Ogur / Ugur*’un aynı sözcük olup olmadığı yönünde geliştiğini belirtir. Bunun yanı sıra konuyla

ilgili Hamilton'ın ileri sürdüğü *Tokuz Oguz* adının başarısız yarım uyak izlenimi veren *Tokuz Oguş* adından tam uyaklı *Tokuz Oguz*'a dönüşmüş olabileceği görüşünü (Hamilton 1997: 189) önceki görüşleri de dikkate alarak değerlendirir. (s. 19-20).

Uygur adı çevresinde dönen tartışmalar ve Uygur Kağanlığı döneminde diktirilen yazıtların tasnifine ilişkin değerlendirmeler yapıldıktan sonra kitaptaki inceleme bölümü kağanlık yazıtlarından Tes yazıtı ile başlamaktadır.

Ele alınan yazıtlar sırasıyla; Tes, Tariat, Şine Usu, I. Karabalgasun, Hoyto Tamır (Tayhar Çuluu), Sevrey, Karı Çor Tegin (Xi'an), Suci, II. Karabalgasun, Arhanan, Gurvaljin-uul (Gürbelcin) yazıtlarıdır. İnceleme bölümlerinde sırasıyla Türk Runik alfabesiyle yazımları, çeviri yazımları ve Türkiye Türkçesine aktarımları verilmiştir.

Giriş bölümünde ve devam eden bölümlerde ele alınan tarihi veya dil verisi için klasik Çincedeki karşılıkları verilmiştir. Bunun yanı sıra çalışmanın ele alınan her konuyla ilgili ayrıntılı bir kaynakçayla desteklendiğini de belirtmek gerekir.

Giriş bölümünde olduğu gibi yazıtların incelemesinden önce söz konusu yazıtla ilgili genel bilgi vermekle birlikte, metinlerden hareketle yazıt ve dönemine ilişkin çıkarımlara ve değerlendirmelere de yer verilmiştir. Böylelikle metinlerin bağlam odaklı okunması ve anlaşılması amaçlanmıştır. Çalışmayı inceleyen ve ondan yararlanan araştırmacılar eleştirel okuma yapmakta zorluk çekmeyecek ve metinlere ilişkin sorularına tutarlı ve kapsamlı yanıtlar bulabilecektir.

İnceleme bölümünden sonra “Dizin ve Notlar” bölümü yer almaktadır. Dizin bölümünde yer alan sözcükler için Türkoloji sahasında yapılmış çeşitli etimolojik tartışmalara, farklı okuyuşlara ve sözcüğün yapısına, anlamına ve kullanımına ilişkin veriler ayrıca verilmiştir. Farklı okuyuşların yanı sıra yazıtların genel imlası göz önünde bulundurularak farklı yazıma sahip sözcükler de ayrıca karşılaştırma yapabilmek için belirtilmiştir. Dizin ve Notlar bölümünde kişi adları, unvanlar, yer adları konularında tarihî kaynaklar, kaynak metinler (yazıtlar, yazma eserler) ve etimolojik çıkarımları içeren açıklama ve değerlendirmeler verilmiş ve bunların değerlendirmesi yapılmıştır. Çalışmadan yararlanan akademisyen veya araştırmacı, yazıtlarda geçen bir sözcüğü referans alarak o konuya ilişkin daha fazla bilgiye “Dizin ve Notlar” bölümünde ulaşabilecektir. Bu bölümden sonra metinlerin Türk Runik formu “Yazıt Metinleri” başlığı altında ayrıca verilmiştir.

Çalışma, her bölümünde verdiği ayrıntılı bilgi, açıklama ve değerlendirmeyle okuyucusunu teşvik edici niteliktedir. Çalışmada sadece yazıtların metinleri verilmekle yetinilmemiş söz konusu yazıtlar etrafında oluşmuş tarihî, kültürel veya dilbilimsel bilgi ve görüşlere de büyük ölçüde yer verilmiştir. Bu bakımdan “Uygur Yazıtları” adlı çalışmanın disiplinlerarası bir nitelikte olduğunu belirtmek de yerinde olacaktır.

Kaynakça

- AYDIN, E. (2018). *Uygur Yazıtları*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul
- CHAVANNES, E. (2007). *Batı Türkleri / Çin Kaynaklarına Göre*. Türkçeye çev.: M. KOÇ, İstanbul: Selenge.
- ÇANDARLIOĞLU, G. (2004). *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- HAMILTON, J. R. (1997). Tokuz Oguz ve On Uygur. Türkçeye çev.: Y. KOÇ / İ. BİRKAN, Türk Dilleri Araştırmaları 7, 187–232
- ÖGEL, B. (1948). Türk Efsaneleri Üzerinde İncelemeler: Uygur'ların Menşe Efsanesi. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 6/1–2, 17–24.